

MÜSLÜMAN – HİRİSTİYAN DİYALOĞU

**Tanrı ile İnsan arasındaki İlişki konulu
Sempozyum**

**KAPUSYEN RAHİPLER ve MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYELERİNİN İŞBİRLİĞİYLE**

Tanrı ile İnsan arasındaki İlişki konulu Sempozyum

YEŞİLKÖY- ISTANBUL 7-9 EKİM
2004

"KARŞILIKLI SAYGI İÇİN BİRBİRİMİZİ TANIMAK"

Basım Yeri : Sak Matbaası 0(212) 520-40-85

İSLAM'A GÖRE SOSYAL AÇIDAN İNSAN

Dr. Kürşat Demirci
Marmara Üniversitesi – İlahiyat Fakültesi
İstanbul, 7-9 ekim 2004

İster coğrafi sebeplerden ister siyasi ya da sosyal sebeplerden dolayı olsun yeryüzündeki dinlerin çoğunun merkezi bir ilgi alanına vurgu yaptığı görülmektedir. Bu ilgi büyük oranda insanın yaşam içerisindeki konumunu anlamlandırmaya yönelik bir kaygıdan doğar. İnsanın dünya coğrafyasındaki bu seküler talebi ilahi planda da karşılığını bulur ve böylece dinler buldukları coğrafya ve zamana göre şekillenirler. Yeryüzünü var kılan irade zaten onun içerisinde gerçekleşecek yapıları da var kılacaktır. Bu açıdan bakıldığında şöyle bir genelleme yapmanın sakıncası yoktur:

Çin dinlerinde (özellikle Taoculukta) öğretinin temel vurgusu insan ve tabiat arasındaki dengeye, Hint dinlerinde insanın kendi içerisindeki ikili dengesine (bundan dolayı Hint öğretileri psikolojik ağırlıklı bir sistem sunarlar) yani Brahma-atma ilişkisine ve Ortadoğu'daki eski geleneği yansıtan politeist dinler de dahil olmak üzere bütün öğretiler insan-toplum münasebetine vurgu yaparlar ve dinin psikolojik/tecrübi yanını sosyal ilişkiler ağı kümesinde ifade ederler. Şüphesiz Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam, üç monoteist sistemde doktrin'in sosyal vurgusu diğer Ortadoğu dinlerindeki kadar daha yoğundur. Politeist dinlerde sosyalleşme veya insanın sosyal konumunun tespiti daha çok inisiyatif süreçler aynı zamanda bireylerin tam olarak toplumsallaşmasına engel de teşekkül eder. Yahudilik, Hıristiyanlık ve özellikle İslam inisiyasyon ritüellerini (sünnet, evlilik, dini sorumluluk çağı...) fertleri diğerlerinden ayıran kategoriler yerine fertleri birbirine kaynaştıran sosyalleşme süreçleri olarak görmüştür.

Sorgulanmaya açık olmakla birlikte şu söylenebilir: Kozmik/ilahi plan veya irade "yalnız insan"dan (Çin ve Hint öğretileri başta olmak üzere) "bir arada yaşayan insan"a doğru bir gelişim sürecini tetiklemiştir. Bu haliyle üç büyük monoteist dinin modern zamanlardaki yaşantı biçimiyle (globalizm) en iyi örtüşen öğretilere sahip olduğu söylenebilir. Sosyalleşmeye vurgu yapan dinlerin kendine has bu özelliği, bu dinlerin yalnızca insanların toplu yaşantısını şekillendiren bir sistemler yumağı olduğu fikrini engelleyecektir.

Psikolojik ve Naturalistik dinlerden cemaat kavramına geçmek zordur; fakat cemaat dinlerinden psikolojik unsurlar çıkarmak kolaydır. Bu, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi monoteist dinleri, birey olarak insanı ön plana çıkaran dinlerden farklı kılmaktadır. Böylece üç monoteist din, sosyalleşme vurgusu yanında psikolojik yanıyla da birey olarak insanı üretebilme yeteneğine sahiptir. Zaten evrensel dinler bireyin kendi iç dengelerini, birey ve toplum dengesini ve toplumun kendi iç dengesini kurabilen dinlerdir. Niçin üç monoteist dinde sosyalleşme ayrıcalıklı bir yer teşkil eder; bu, bu makalenin sınırları içinde konu dışıdır.

Bizim böyle bir giriş yapmadaki temel amacımız sosyal açıdan dinlerde –ve özellikle burada İslam'da- insanın yeri nedir meselesinin dinleri tanımada ne kadar can alıcı olduğunu vurgulayabilmektedir. Bir dini tanımada o dinin teolojik özelliklerinden sonra gelen en önemli yapı taşı insanın sosyal anlamdaki konumuna yönelik fikirlerdir. Dinlerin fenomen yani bize görünen tek yanı olarak elde mevcut en önemli dokunulabilir veri, sosyal ilişkiler içindeki insan konseptidir.

Burada bizim sosyal ilişkiler kavramı ile kastettiğimiz şey şudur: Aile içerisinde fert, cemaat içerisinde fert ve farklı cemaatler ya da gruplarla ilişkisi içerisinde fert. İnsanın bir topluluk şuuru içerisinde başka insanlarla bir arada yaşaması yukarıdaki üç şıktan biriyle alakalıdır. Sosyalleşme veya insanın sosyal bir varlık olarak kimlik kazanması bunlarla mümkündür. Monoteist dinler doğal olarak insanın bu üç alan içerisinde yerini belirlemek için kurallar koyar ve bu kurallarla bir cemaat ruhu oluşturmaya çalışır. Cemaat ruhu oluşturmak önemlidir, çünkü dinin tarihsel

mevcudiyeti cemaat ruhunun pratiksel varlığına bağlıdır; cemaat ruhu dinsel kimlik probleminin çözüm yoludur.

Bu genel girişten sonra İslam'a göre sosyal açıdan insanın yeri meselesine geçebiliriz. Bu noktada hangi İslam –veya hangi din anlayışı- burada konu dışıdır. Bu satırların yazarı şu anki problemi bir din bilimci gözü ve metoduyla ele aldığı için fenomenolojik bir bakışın dışına taşmak istememektedir. Bundan dolayı seçilen İslam anlayışı tarihsel/yaşanan farklı İslam yorumlarından ziyade, yorumların kaynağı olan essential bir İslam'ı seçmektedir. Yani açıklamalar temel dogmalar üzerinden yapılacaktır. Genel olarak bakıldığında İslam komünal bir dindir ve komünal olması kaynağını doktrinin özünden alır. Bu noktada İslam Hıristiyanlıktan ziyade Yahudilikle paraleldir. Komünal hayat Yahudilik ve İslam da doktrinle belirlenmiştir; Hıristiyanlıkta daha çok gelenekçe geliştirilmiştir.

İslam'da toplumsal veya komünal hayat ailede başlar ve aile kurma öngörülen bir şeydir. Kur'an'da aileye yönelik bir yığın düzenlemeler buna işaret eder (30/21; 16/72; 24/32; 4/23; 33/4-5). İslam'da Gnostik Sufi geleneğe ait bazı ekoller Hıristiyanlıktaki Gnostik geleneğin etkisine paralel bir şekilde bedene yönelik olumsuz bakış dolayısıyla aile kurma fikrinden daima uzak durmuşsa da, bu İslam'ın bütününe göre çok marjinal bir anlayışı temsil eder. tabii ki aile fikrinin önemi İslam öncesi Arabistan'ın kabile anlayışındaki fonksiyonuna kadar çıkar. İslam kabile üyesi aileden, bağımsız aile fikrine geçişe imkan veren hükümler koymuştur. Farklı etnik kimlikler – İranlılar ve Türkler gibi- aile kavramının özerkleşmesine oldukça yoğun bir şekilde katkıda bulunmuşlardır. Türk, İran, Hint kökenli etnik gruplarda aile ve kabile ilişkisinin farklılığı Arap dizgesine uymayınca, aile kavramı söz konusu gruplarda tamamen özelleşmiş bir hüviyete bürünmüştür.

İslam'da aile kavramı pek çok dini kültürde olduğu gibi şüphesiz evlilik kurumu üzerine oturur. Kur'an ayetleri evliliği kişinin hem maddi hem psikolojik huzuru için vazgeçilmez görür ("İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi O'nun varlığının belgelerindedir. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır", 30/21; 16/72; 24/32). Çocuk ve maddi anlamda kendine yeterli olma, Kur'an'daki ifadeye göre "bu dünyanın hoşluklarındandır" (18/46). Öte yandan peygamberin evliliği salık veren hadislerinin olduğu bilinmektedir.

Evlilik belli akrabalık dizgesi içerisinde gerçekleştirilmelidir. Ensest ilişki ve yakın akraba evlilikleri kesinlikle yasaktır (4/23). Kadınlar sadece Müslüman erkeklerle evlenebilir, erkekler yabancı kadınlarla evlenebilir; fakat onların ehl-i kitap olması zorunludur.

Aile içerisinde ailenin reisi pozisyonunda olan erkektir; fakat kadın ve erkek arasında ciddi bir adalet ilkesi vardır. Ailenin önemli parçası olan çocuk genellikle buluş çağına geldiğinde sosyalleşmenin ve aile içerisinde ferdileşmenin simgesi olarak dini sorumluluklarını üstlenmek durumundadır. Kur'an çocuğun sorumlulukları konusunda genel hatlarıyla bilgi verir (27/19).

Biz burada İslam'da aile kavramından ziyade İslam'da ailenin insanı toplumsal hayata hazırlayan ilk süreç olması ile ilgilendiğimiz için konunun detaylarına girme ihtiyacı hissetmiyoruz. Bu noktada şu söylenebilir ki İslam'da ferdin sosyalleşmesi aile içerisindeki karşılıklı hukuki ve ahlaki yapıların getirdiği ortam aracılığıyla oluşur. evlilik akdi, evlilikle birlikte gelen sorumluluk, çocukların yetiştirilmesi gibi konular İslam ailesinin fihhi yanını oluşturur. Kadın, koca ve çocuklar arasındaki seküler ilişki biçimi de ailenin ahlaki yanını meydana getirir ve büyük ölçüde peygamberin sünnetine dayanır.

İslam'da sosyalleşme evlilik kurumu ile başlar. Kur'an'da insanın bir çiftten yaratılması ile ilgili ayetler (49/13) birden fazla insanın yaşama biçiminin prototipini oluşturur. Topluluk ruhu bu temel üzerine oturur. Cemaatle kılınan namaz ve de özellikle Cuma namazı, dini topluluk oluşumunda en dinamik unsurdur. Namaz, fertler arasında hem psikolojik anlamda hem de eylem anlamında ciddi bir senkronizm sağlar. İslam'da namaza yapılan vurgu topluluğu oluşturan temel motor olmasından kaynaklanır.

İslam fikhına göre topluluğun meydana getirdiği enerji (furu kifaye), bireylerin topluluk içerisinde hissettiği sorumluluk (turud ayn) aracılığıyla meydana gelir. Namazdan sonra İslam'da

kişinin topluluk içerisindeki anlamını belirleyen ve onu salt bireyden toplumsal kişilik haline getiren ikinci önemli unsur zekat/sadaka gibi karşılıklı ve maddi yardımlaşma kurumlarıdır. Sadaka doğrudan doğruya bireyin gönüllü isteğiyle bir başkasına maddi (veya manevi) anlamda yardım etmesidir. Sadaka daha çok iki kişi arasında gerçekleştirilen bir eylemdir. Bununla birlikte İslam tarihinin (özellikle Osmanlı devletinde) sonraki dönemlerinde ortaya çıkacak olan vakıf kavramı sadaka anlayışının topluluk içerisinde ulaştığı zirve noktayı temsil edecektir. Vakıflar aracılığıyla, hayır kavramı cemaatin varlığını destekler. Zekat doğrudan doğruya topluluğu ilgilendirir ve vahiyle sabitlenmiştir.

Topluluk ruhunun maddi anlamda mevcudiyeti zekat aracılığıyla sağlanır. İslam fıkıhçılarının tespit ettiği oranda verilen zekat tam bir dayanışma ruhunu yansıtır. Hiç kimsenin inkar edemeyeceği bir gerçek olarak topluluk içerisinde karşılıklı dayanışma ruhu İslam'da zirvesine ulaşmıştır. İnsanların birbirlerine hayır yapması İslam topluluğunu ayakta tutan en temel unsurdur. İslam'da Fıkıh denilen hukuk geleneği zaten Müslümanların bir arada yaşama iradesinin anlayışıyla meydana çıkmıştır. Öyle ki Farabi gibi İslam filozofları ideal yeryüzü devletini mutluluk kavramı üzerine, mutluluk kavramını da karşılıklı yardımlaşma üzerine oturtmuşlardır. İslam geleneği içerisinde bireyin üçüncü toplumsal alanı olarak diğer din mensuplarıyla hem seküler hem de dini anlamda münasebetler gelir.

Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı olarak İslam doğduğu andan itibaren yeryüzünü şekillendirmiş, güçlü devletlerle ilişki içerisinde olmak durumuna geldi. İslam'ın geri zeminde yatan bu durum diğer din mensuplarıyla ilişkiler konusunda güçlü argümanlar geliştirmesine yol açmıştır. Öte taraftan uzun bir zaman egemen İslam devletlerinin dünyanın önemli bir parçasını kontrol etmeleri burada yaşayan diğer halklar konusunda fikir geliştirilmesine önemli derecede etki etmiştir. muhtemelen diğer din mensuplarıyla birlikte yaşama konusunda geliştirdiği fikirler modern anlamda dialog kelimesi çerçevesindedir.

Müslümanların başka din mensuplarıyla nasıl ilişki kuracağına dair temel argümanlar özellikle Kur'an'da belirtilmiştir. Buna göre Yahudi ve Hıristiyanlar ehl-i kitap olarak adlandırılır ve ilahi planın bir parçası olarak görülür. İslam'ın diğer dinlere takındığı tavır Yahudi ve Hıristiyanlara takındığı tavırdan çok farklıdır. Kur'an esas itibariyle bakıldığında pluralist bir şema izler (Rum/22; Maide/48). Kafirun suresinde "Senin yolun sana benimki bana" denilerek pluralizmin en rasyonel açıklaması yapılmıştır. Tanrı için farklılıkların önemi yoktur çünkü O "bütün Ademoğullarını şerefli kılmıştır" (İsra/70). Kitap ehlinde Allah'a iman eden ve hayır işleyenler övülür. Hucurat (13) ve Hud (118) surelerinde insanların farklı var edilişi ilahi hikmetin bir parçası olarak algılanmalıdır. Hadislerde de dialog anlamında oldukça zengin ifadeler mevcuttur. Tarih içinde birlikte yaşamının getirdiği bir takım problemler İslam fikhinde diğer dinler hakkında uygunsuz hükümler getirdiyse bile, Kur'an'daki İslam anlayışının diğer dinlere bakışına yönelik geliştirdiği prototip dialog anlayışı çerçevesindedir.

BİBLİYOGRAFYA:

J. P. Berkey, The Foundation of Islam, London, 2003.

Abdulvahad Hamid, Islam, London, 1989.

M. A. Aydın, "Aile", T.D.V.İ.A., c.2, 196-200, 1988, İstanbul.